

НОВАК ЖИВКОВИЋ

**НЕМИРНА СТАРОВЛАШКА ГРАНИЦА
(1891—1895)**

НОВАК ЖИВКОВИЋ
YU 11000 Београд
Радивоја Кораћа 5

UDK 949-711
„1891/1895”

Југозападна граница српске државе у последњој деценији XIX века после ратова 1876—1878. године, мада је остала неизмењена, потресана је повредама, сукобима и немирима. Истина, она је узнемиравана још од свог успостављања, године 1833, и то чешће и дрскије, па су каткад упади на српску територију добијали обележја војничких похода. У времену о коме је овде реч, таквих насртаја није било. Та, такозвана старовлашка граница, израз који се већ тада губио из употребе али упућивао на дубоку прошлост овог краја, значила је вештачку поделу вековима устаљене народне целине, насилно разбијање народног организма и тако постајала узрок непрекидног зла. Сам појам Стари Влах историјски и географски данас је још неодређен у научним радовима, јер постоје различита мишљења о обиму његове територије и тумачењу његовог назива.¹

Стари Влах, подручје више сточарско него ратарско, чије се становништво у прошлом веку бавило такође кирицилуком и аргат-

луком, чинио је из давних времена посебну целину и његова територија, према недавним истраживањима у нашој историјографији, истоветна је са старом преднемањихком Рашком.² Та целина посебног етничког обележја поремећена је и раслојена најездом Османлија после које је део становништва исламизиран. Устаничке борбе у Србији почетком XIX века потресале су и овај крај и довеле до подељености територије. Државна граница постављена неку деценију касније учврстила је ту поделу, која је трајала до балканских ратова.

Ова подела на подручју још познатом по остацима пљачкашке привреде, нарочито када се радило о стоци, где је немирни горштачки менталитет добијао свој израз и у хајдучким дружинама и у разбојничким походима, стално је подстрекавала потресе. Старовлашко подручје, делом под турском администрацијом а делом укључено у Србију, није пружало његовом становништву скоро никакву личну и имовинску безбедност. Постављањем границе пресечене су све старе везе, затворени су стари каравански путеви за сваку локалну трговину и промет, прекинути су древни сточарски пролази од сватских пасишта до зимовника и обратно, раскидани су родбински и родовски односи, између којих се испречила дотле у овом крају непозната сила — држава са наоружаном пограничном стражом. У низу извештаја, кроз цео XIX век, налазе се подаци о људима који су се „на недопуштени начин“ и на „недозвољеном месту“ провлачили, упркос граничара, и на једну и на другу страну. Забележено је, чак, да су на тај начин пролазили и сватови када су младенци били раздвојени државном међом. А било је случајева да су и саме девојке кришом прелазиле у погранична села на ову страну ради удаје. Похватане „кордонопреступнике“ гранична стража је спроводила власти, па су кажњавани и телесно и новчано, а понекад и затвором. Растурани су и забрањивани народни скупови на граничној линији, где су постојала вековима уобичајена саборишта, као што је био случај на Грмичку наспрам студеничког среза, о чему ће још бити речи.

Постојала су, у XIX веку три „озакоњена“ гранична прелаза за пролазак људи, промет стоке и еспапа (Мокра Гора, Јавор и Рашка). Састанак на Кокину Броду отворен је тек у последњој деценији XIX века.³ Пропусна моћ тих пролаза била је довољна за путнике, којих није било много, и каравански промет овог краја и Србије са иностраним пределима. Понекад, када су на једној или другој страни беснеле људске и сточне заразе, ти пролази затварани су на краће или дуже време — у зависности од епидемија, њиховог трајања и

важећих санитарских прописа. Тако је саобраћај прекидан или отежан. Тешкоће су каткад наступале и при вађењу заграничних пасоша, што је зависило од политичке климе и критеријума власти.

Тешкоће које се овде наводе онемогућавале су каткад прелаз државне границе, а не могу ни објаснити, ни оправдати, оне друге „недозвољене“ продоре. Њих су, углавном чинили људи, који су се таквим послом бавили и у најнормалнијим приликама. То су били људи нечисте савести, „дугачких прстију“ и „нокта поганог“ — како су у народу називани, они који никако нису желели да оставе трага у протоколским пасошима и ђумручким тефтерима. Продирали су већином ноћу између ретких граничних патрола и још ређих караула. Такви људи прелазили су границу и с једне и с друге стране. Крали су и отимали стоку, претежно коње (па су их по старовлашким селима називали „кобиларима“), говеда (првенствено волове), козе и овце у читавим стадима, преводили их на другу страну, присвајали или продавали. Долазили су ради пљачке кућа, због освете су чинили паљевине, рањавања и убиства. Секли су гору и превлачили на ону турску страну. Границу су на тај, незаконит, начин прелазили и кријумчари, растурали своје еспапе по народу, зарађивали на обе стране, а кад су падали у руке власти — губили су (поред казни) и све што су носили. Али, некако је излазило да не остају на штети, јер их је бивало све више и наступали су дрскије.

То све указује да граница није била ни чврста, ни обезбеђена, пошто јој је с једне стране била нејака и још не изграђена држава, а с друге стране изнемогла царевина, огрезла у јавашлуку и корупцији. У таквим околностима гранични прекршаји нису стварали само трзавице, него доводили и до окршаја са насилницима, при чему су ови губили, не само плен, него и главе, а каткад су се међусобно обрачунавали стражари (и српски и турски) и тинули из заседа, о чему је вођен, по правилу, дуготрајна и узалудна преписка дипломатским каналима између Београда и Порте.

Од таквог стања на граници неко је имао и користи. Тамо су замицали откривени а неухваћени злочинци, бегунци из проваљених затвора, одбегли робијаши, проневеритељи и јатаци који су одали хајдуци при саслушањима. Њима гранична линија није била препрека, већ, кад је мину, пружала им заклон. Тамо су бежали љути противници режима од времена уставобранитељских борби до политичких сукоба радикала са конзервативцима. Ни њима слабашно и несигурно обезбеђење државне границе није било препрека да преко ње умакну, па тако спасу себе од прогона, насиља, чак и теже

судбине, као што су чинили Ранко Тајсић, прота Милан Ђурић, Средоје Крчевинац и други.

Само у појединим случајевима граница се уздизала као непрелазна баријера. Бивало је то при великим потерама када су подизана многа села ради гоњења и хватања хајдука. Тада су одметници хитали да се што пре дохвате турске територије, где су били много сигурнији. Иначе, имали су своје јатаке од првих заграничних села до Васојевића и Дурмитора. Потере за њима су се заустављале на граници — како не би долазило до дипломатских сукоба и међудржавних спорова. Но, и овде је учињен изузетак. Седамдесетих година мала, добро наоружана, потера прешла је границу код Јавора и код јатака ухватила Николу Јевђовића, једног од најозлоглашенијих хајдука из овог краја.⁴

Године после српско-турских ратова, пошто су војске повучене, иако је успостављен мир између држава, нису биле у знаку спокојства дуж границе. Овде је реч о потресима на граничној линији у првој половини последње деценије прошлог века.

*
* * *

Година 1891. почињала је с привидним миром на граници; зимско време успоравало је сва кретања, што значи и она која су се означавала као инцидентна. Људи злих намера нису желели да остављају за собом трагове. Само је настављана преписка о случајевима из претходних година, која се одуговлачила, уз свесрдно старање турске заграничне власти да јој се никако крај не сагледа. У јануару је Начелство округа ужичког упутило министру унутрашњих дела жалбу да „турака власт није хтела да чини никакав извиђај о убиству буљубаше Масловарића крајем 1890. године.“⁵ Оклевања није било само с турске стране. Погранични стражари, или само неки од њих, оптужени су нешто раније да су прелазили границу, на турском земљишту напали мештане, о чему је извештено српско Министарство иностраних дела, за што је турска власт тражила истрагу и кажњавање криваца. Ни том захтеву није удовољавано: одуговлачило се док после једне године није одговорено да се истражни предмет „затурио“ у канцеларији среза моравичког.⁶

Слична судбина била је и преписка о екстрадицији некаквих хајдука, који су починили злочине на овом крају, па умакли преко границе. Министарство иностраних послова, по добијању одговора од

Отоманског посланства, обавестило је полицијску власт да се Јанковићу и Абдурахману не зна ништа, а за Тодора Варнићића се дознало да лежи у пријеполском затвору.⁷ Не зна се исход ни ове преписке, ни да ли је дошло до предаје бар овог хајдука. У другом случају, када је по захтеву полицијске власти, тражено да се похватају и изруче хајдучи Јевта Пештерац и Вук Гашовић, обојица оптужени за убиство Илије Лазића из Биоске па замакли за границу, турска власт је нашла да су ти злочинци њени поданици „и да се не могу вашој власти издати“⁸ — како је гласио одговор из Отоманског посланства, а то није било тачно.

Редовни промет на граници је због невремена тада сведен на најмању меру. Јаворска царинара, како је називана ова установа тог времена, наводила је у извештају за први месец да је из земље изашло са српским пасошима девет, а вратило се четири, а с турским пасошима ушло 14 лица. С црногорским пасошима дошло је 14 а није се вратило ниједно лице.⁹ Овакав обим промета, мада умањен, наводио је на помисао да у овом крају влада спокојство. Привид је заваравало.

У другој половини претходне године једна вест, чији је извор био непознат, узнемиравала је српску власт. Чуло се о удруживању „неких Турака и Срба“ из подручја Сјенице, Нове Вароши и Прибоја и да се припремају да са оружјем продру преко границе „у циљу нападања на појединце, отмице и крађе“. Већи продор није уследио, а неколико покушаја успешно је спречила погранична стража. Насртљивци су враћени, а турска власт замољена да их пронађе и казни. Тројица од њих су се некако пробила, како наводи у извештају, стигла чак до Пожеге, па су узмакла за границу после организоване потере. Овај насртај се одиграо негде у јануару, а српска погранична стража упозорена је на такву опасност, па је у „наредном времену“ „поштравала“ будност. Министарство иностраних дела известило је Отоманско посланство о том насртају на границу и добио одговор да се о свему томе ништа не зна, а најмање о некаквом удруживању.¹⁰

Преписка о том случају није престала када је турска власт изјавила жалбу српској влади због напада кога су учинили, 25. јануара, погранични стражари Радош Саковић и Маринко Бакић. Они су, према наводима турске ноте, прешли границу наспрам Осман-пашине (турске) карауле и насрнули на кућу неког Јашара, затворили му снаху и децу, па отерали два вола и две краве. Министарство иностраних дела, по том званичном турском допису, тражило је пот-

пуније податке о читавом случају и захтевало строг поступак према кривцима.¹¹

Наређена истрага никако није могла да буде завршена, када је у Београд стигло обавештење из Ужица да су код карауле Крњаче, 3. априла те године, убијени из заседе гранични стражари Јеврем Боживић и Павле Радомировић. Министарство иностраних дела, коме је прослеђен читав предмет, депеша и накнадни извештаји, учинило је надлежни корак преко свог посланства у Цариграду и од Порте добило одговор тек почетком маја. Шта је писало у одговору, није познато из полицијске преписке, само се зна да је тражена допуна извиђаја.¹²

Двоструко убиство на граници упозорило је српску владу да се мора боље постарати за безбедност граничара на овом делу државне границе. Нашло се да треба појачати граничарску службу бољим наоружањем. Окружно начелство у Ужицу молило је да му се додели 15 пушака мартинки за карауле у срезу златиборском и још 150 пушака на располагање за граничне страже. Молба је спроведена министру војном с тим да извести о издавању потребне наредбе.¹³ Граница је и даље била узнемиравана. Некако у то време из Сјенице су пребегла, сигурно испред турског насиља, четворица младића. О њима се из очуваног записа само толико зна да су се звали Милић, Сава, Јаков и Андрија и да су се склонили негде у моравичком срезу. Није познато како се поступило према званичном турском захтеву за њихов присилни повратак.¹⁴

Затим је из моравичког среза доспело у Ужице још неколико извештаја о поремећајима на граници. Прво је јављено да се у ноћи између 7. и 8. јуна неки Плаво Нукић, иначе „чувени зликовац“, провукао преко границе и да је, том приликом, и убијен. Можда за освету због те погибије а можда и без везе с њом, дошло је до оружаног напада турских граничара код места Јањина стена када су се упутили на српску страну ради отмице стоке. Министар иностраних дела, обавештен о оба случаја, интервенисао је код турске владе и тражио да се нападачи казне. Некако тада стигао је у Београд од Порте протест због тога што је „српски поданик“, неки Панто, убио у шуми „званој Јуник“ неког Садика „турског поданика из једног оближњег заграничног села“ када је, како се писало, секао дрва. Тражена је истрага и кажњавање кривца. Начелник среза моравичког добио је из Београда наређење да изашпаље истражног судију који би извидео то убиство и поднео извештај. Извештај с те стране стигао је за десетак дана. Из протоколске забелешке се невиди опис дога-

ђаја пошто је читав предмет упућен на надлежност ресору иностраних дела.¹⁵

Још неколико случајева, забележених у званичној преписци, одиграло се преко лета на овом крају земље. Половином августа четворица Топаловића из подграничног Трудова, прокрали су се поред стражара и отишли у истоимено село са оне стране да би учествовали на сеоском вашару — сабору. Ту су их, без неке посебне кривице (осим незаконитог преласка границе), открили међу народом, похватали и затворили турски погранични стражари. Када је Окружно начелство у Ужицу обавештено о њиховом хапшењу, упутило је молбу у Београд да се „поради“ где треба како би се Топаловићи пустили на слободу и упутили кућама. Министар унутрашњих дела је оценио да тај прелаз преко границе никако није ишао у прилог онима који су били дужни да одржавају ред на државној међи. Турска власт, код које је сигурно интервенисано за ослобађање заточеника, упутила је са своје стране српској власти, за узврат, жалбу поводом новог случаја кршења границе. Два српска пандура, један родом из Нове Вароши а други из Чајетине, прешли су границу и напали на кућу Тодора Варнице, не види се у ком селу, и убили му двадесетогодишњу кћер. Министарство унутрашњих дела наредило је строг извиђај, тражило кажњавање криваца и подношење извештаја о свему шта по овоме буде учињено.¹⁷

Из моравичког среза је јављено да је једна група, у извештају се каже „12 Турака“, упала 10. октобра преко границе, упутила се на пљачку, вероватно на пленидбу стоке, мада се у краткој белешци њена намера не помиње. Насилници су сачекани и били одбијени.¹⁸ Тај упад сигурно је побудио тек установљену Окружну скупштину да изрази и своју бригу о безбедности пограничних села и покаже да то није само у надлежности државне управе. Окружна скупштина тражила је да се народу раздели оружје ради заштите границе и одбране од хајдука. Ова одлука самоуправног тела није примљена са разумевањем од државног врха. Била су још свежа сећања на тимочку буну и отуда је стигао одговор преко Окружног начелства у коме се позивало на право државе да се брине о безбедности. Додато је да ће скупштинска одлука бити достављена, као предлог, законодавном одбору.¹⁹ На томе се све и завршило, јер је и држава остајала на својим снагама принуде — војсци и полицији.

Ове јесени, из истих разлога, предузете су припреме за градњу више караула дуж ове, југозападне, границе како би се скратило одстојање између оних које су постојале (а неке је требало ренови-

рати и оправљати). Припреме су текле под надзором Министарства војног, уз сарадњу Министарства грађевина. У први мах из очуване преписке се није могло дознати о којим се новопланираним караулама ради. Припреме су, бар колико се тиче планова и предвиђених материјалних издатака, завршене пред крај године. Министарство унутрашњих дела је тада добило извештај из Ужица „о подизању нових караула“ у овом округу, али не као о свршеној ствари.²⁰ Ова преписка, очувана само у рудиментарним протоколским изводима, наговештава, а каснија ће потврдити једну новину. За разлику од ранијих градњи ових објеката дуж границе, када су оне падале на народ пограничних срезова (да их изграђују „о свом руху и круху“, што иначе прирезима и кулуцима), сада су издаци планирани из буџета.

Пред крај ове, 1891. године забележена су у овом крају још два гранична инцидента. За први се не зна где се догодио. О њему је Начелство округа ужичког депешом известило министра унутрашњих дела — да су „Турци бањичани“ напали тројицу људи: Милинка Топаловића, Милорада Луковића и Јована Марковића. Депеша не наводи ни тежину, ни последице напада, али да су они били знатнији, види се из чињенице да је о томе извештен министар иностраних дела ради протеста и интервенције преко дипломатског канала. Други напад извршен је у селу Сјеништима записано је да су стражари са турске карауле Мармор, која се налазила на левој обали Увца, упали на српску страну и украли козу мештанину Видоју Митровићу. И ова крађа била је предмет дипломатске преписке.²¹

*
* * *

Година 1892. није обиловала, због предузиманих мера обезбеђења (ново наоружање, појачавање страже и њене будности), инцидентима и потресима на граници. Отезала се и већином неуспешно завршавала стара преписка, у којој се помиње и она о безначајној крађи козе у Сјеништима — о чему је одговорено да турска власт ништа о томе не зна.²² Проблем украдене козе је обнављан у протоколским забелешкама. Српска влада настојала је да на граници омогући што сношљивије односе. У поверљивом распису министра унутрашњих дела од 10. марта 1892. године наређено је окружним пограничним начелствима, уз захтев за хуманији однос према путницима који долазе с турским пасошима, још нешто: добро пријатељство са суседним заграничним властима и да се „оно све више раз-

вија“. Наше пограничне установе (Царинарница у Мокрој Гори, Царинарница на Јавору и њена тек отворена филијала на Кокину броду, као и она у Рашки) морале су имати пуно такта, у писменом или усменом саобраћају са иностраним званичницима и с њима поступати „најљубазније и пријатељски“. Такав однос се налагао и према житељима из Турске, а особито према „виђенијим мухамеданцима“. Окружним начелствима поверено је извршење тог расписа, али и стални надзор над пограничном службом и право да за сваки немали случај (изражену грубост, насиље и слично) позивају кривце на одговорност.²³

Упоредо са овим напором, остваривана је и прошлогодишња намера о изградњи нових караула, од који су три подизане у моравичком срезу и при њима постављене страже. Тако је овде појачана погранична служба са 20 људи (заједно са буљубашама). Новим караулама су скраћиване раздаљине између постојећих и тако појачана контрола, која је запречавала хајдучке, пљачкашке и шверцерске „богазе“ кроз планинске шуме и врлети (у народу називане „курјачка тркалишта“). На граници дуж моравичког среза тада су подигнуте карауле, како сведочи очувана архивска грађа из ове године: на Скендерову између Васиљевића и Белог камена, на Бојову брду између Осман-пашиног брда и Преког брда и на Медовини између Крњаче и Одвраћенице. Служиле су, како је наглашавано у једном извештају за „мир и ред на граници и личну и имовну безбедност наших пограничних сељака“. Пре тих градњи постојала је дуж границе целог округа 41 караула. До тог времена трошкови њиховог одржавања падали су на пограничне срезове. Сада, упоредо с овим грађама, такав је терет скинут с народа. Окружна самоуправни скупштина је већ изразила своје неслагање са тим старим наметом на народ. Било је то на предлог пограничних срезова. Скупштина је одлучно мислила да је одржавање караула „нашим општинама терет један сувише... и једна неправда“. Међу поборницима таквог решења налазио се и Арсеније Прокопијевић из Ивањице, радикалски првак моравичког среза, један од најактивнијих чланова окружне самоуправне скупштине.²⁴

Уз све напоре за боље односе дуж границе, потпуна безбедност и добар поредак ипак нису постигнути. Неприлика, која се догодила 5. септембра 1892. године у Растокама изнад Кокина Брода, уверила је српску владу да су напори за одржавање добрих односа на граници, ипак, и делимице, узалудни. Тог дана турски позорник с Јавора Сали-чауш, Колчија, и непознати му друг, ухватили су,

на превару или у заседи, Јована Недовића стражара са карауле Сињац, и то на српској страни, свезали га, тукли и отерали преко границе. Тамо су га и преко ноћи држали свезаног до сутрадан. Српски граничари, дознавши за ово насиље, позвали су чауша са турске карауле у Вранешима, с њим су отишли и затражили ослобађање Недовића. Отмичари су га, на ту интервенцију пустили, пошто су добили, на име откупа, један цесарски дукат. Начелство округа ужичког, извештено о насиљу, обавестило је министра унутрашњих дела и молило за дејство да се Сали-чауш и његов друг „казне за повреду границе“ и да исплате обештећење нападнутом стражару.²⁵

Министар унутрашњих дела, Стојан Рибарац, добио је у новембру те године, поверљиво писмо од Ђорђа Радуловића, царинара на Јавору, о једном загонетном и посебно сумњивом човеку. То је био Павле Спасовић, врло мутне прошлости, суђен и осуђен за два убиства и са издржане две казне на робији. Тада се нашао при механи на Јавору, а није био њен закупник, него, како излази из писма, нека врста механџијског потркуше. Тај посао му је, изгледа, био покриће за другу, врло сумњиву делатност. Царински чиновник, легално задужен за послове финансијске струке, такође је прикривао и другу своју делатност. Био је на овом истакнутом месту обавештајац српске владе. Имао је веза са људима иза границе, оним који су овуда пролазили или само стизали на пазар; интересовао се, поред еспапа и такса, оним што су имали да кажу. Писао је, овом приликом, како ту ради већ четири године „на прекограничним пословима“ и наглашавао да је о томе што-шта познато и министру иностраних дела, а посебно како му овде и дању и ноћу долазе тајно људи из Турске. Објаснивши тако и онај други прикривени статус, Радуловић је наглашавао да је онај Спасовић толико опасан човек „да ни престол није на миру од њега“, о чему је већ раније упозоравао средску власт у Ивањици. Описивао га је као сувише пргава човека, спремног сваког тренутка да потргне пушку и почини зло. Писао је даље: „Овај Павле је и шпијун турски“ и као доказ томе упозоравао је на једно писмо мутесарифа сјеничког које је доспело у руке моравичком средском старешини и тамо заведено у протокол. Због свега тога, тражио је и предлагао да се тај човек уклони са Јавора — како би се несреће, које би проистекле од његовог даљег боравка у овом крају, избегле. Исход тог контраобавештајног поступка јаворског цариника може да се назре из концепта поверљивог писма које је упутио министар унутрашњих дела окружном начелнику у Ужи-

цу с налогом да учини „шта треба да овај човек осети да има закона у овој земљи“, нарочито због подозрења да је турски шпијун.²⁶

Пред сам крај 1892. године догодило се загонетно убиство у селу Љепојевићима, непосредно уз границу, на турском тлу. Тамо је убијен неки Тома Драшковић, судећи по презимену из тада врло угледне породице у селу Мочиоцима, које се са српске стране налази непосредно уз границу. Како се тамо нашао и под којим је околностима лишен живота, не види се из очуваних података.²⁷ Али, ни оно није расветљено.

*
* *
*

Врло оштра зима, тежа од претходне, прекинула је скоро сваки саобраћај преко Јавора с почетка 1893. године. Турска власт је баш тада затворила границу, под изговором заштите од колере, које нигде није било у близини. Снега је нападало толико, како је јавио јаворски цариник Радуловић, да су турске пограничне стражаре потпуно „откинуте од своје позадине“ и остале „без предовољства“ и огрева, па су „јакко патиле“. У току јануара овај гранични прелаз прешла су само два лица с турским пасошима. Саобраћај је нешто мало живнуо почетком фебруара, али га је турска власт ограничила једном својом посебном мером: увела је таксе на визе за сваки пасош (по 20 гроша у злату). Затим је наступило затишје у промету пошто је снег и даље падао и, како је наглашавао извештај с Јавора, „једва да је када био већи“. А када су се снегови отопили, саобраћај је живнуо. У марту су прешла границу у оба правца 74 путника. Овај би број морао бити знатно већи — да није оних такса за визе. Та турска мера погодовала је кријумчарењу. Омиљени еспап шверцера из турске стране био је: дуван, петролеј и ситна стока. Са српске стране су као „контрабанд“, преношени: ракија, жито и со. Друга роба је растурана према приликама и сезони, са ризиком — да се она изгуби на граници, а с њом понекад и глава. Главни снабдевачи дуваном били су Арнаути, по оцени цариника, који су га доносили с југа и продавали шверцерима у близини границе.²⁸

С пролећа су наступала и већа зла. „Почели су Турци упадати у нашу страну, те наше житеље гађају и стоку им гоне и отимају“, јављано је у једном од извештаја из овог краја. Тежи упад, према извештају с Јавора, догодио се почетком маја: два насилника из села Брњице, Зеко и Бећир, изгледа не сами, насрнули су на кућу

Павла Ресимића, која се налазила близу границе, њега из пушака убили, гађали његовог синовца Луку („кога нису погодили“), па умукли на ону страну. Министарство иностраних дела, извештено о злочину, затражило је преко Српског посланства код Порте да се кривци похватају и по закону казне. Упоредо са овим дипломатским кораком, Начелство округа ужичког писало је мутесарифу новопазарском са истим захтевом.²⁹

Турска власт је, из неких својих разлога, почела да ојачава граничне страже. Обавештено је Министарство иностраних дела, биће баш од цариника са Јавора, да Турци намеравају „подићи на Василијином врху“ према нашој и своју караулу, „пограничну кулу“ — како је та градња називана у извештају. На том месту раније није било ничега, нити је такав објекат уписан у документима пограничне српско-турске комисије када су означавана места за карауле. Подизање такве, може се рећи утврде, на непредвиђеном месту сматрано је у Министарству спорним. Од полицијске власти тражен је извиђај којим би се потврдила или оповргла таква турска намера.³⁰

Министарство иностраних дела још није добило из Ужица одговор од окружне власти на такво питање када му је представник Порте упутио ноту са упозорењем: да се однекуд, ко зна откуда, дознало „да се из Ивањице спрема разбојнички напад на Нову Варош“, па је молио „ако је то у истини“, да се спречи. Из Београда је одмах затражен извештај поводом те гласине. Окружни начелник, Михаило Зотовић, лично је отишао у моравички срез, тамо испитивао и проверавао могућност таквог непријатног подухвата и нашао да — ничега нема. Известио је поверљивом депешом министра унутрашњих дела: „Јуче сам дошао из Ивањице. Уверио сам се од поузданих људи да се нико не спрема за какав упад у Турску ради освете — о чему вас је раније известило турско посланство. Граница се добро чува . . .“³¹

Могући осветници, ако су то и намеравали, границу нису прешли. Прелаза је било са друге стране и од другојачијих људи. У почетку јула прешла су на терен Србије, као бегунци, два турска артиљерца, војника у митровачком гарнизону. Изјавили су да су у некаквој свађи убили свог старешину чауша Ахмеда. Звали су се, према посрбљеној верзији презимена, Алил Ибрахимовић и Махмуд Асановић, обојица родом из анадолске варошице Али-шера. Доспели су у Ивањицу, где су изјавили да траже српску заштиту. Срески начелник нити је знао, нити могао нешто учинити с њима, осим што их је спровео окружној власти у Ужице. Овде су изјавили да траже

дозволу да трајно остану у Србији, јер им у Турској прети смрт. Из Ужица је отишло питање у Београд: Шта да се учини са овим бегунцима?³² Из пронађене преписке се не види одговор.

Из Ужица није било одговора о градњи карауле на Василијином врху, када су у Београд стигли извештаји о новом појачању границе с турске стране. Прво је јављено да Турци граде карантин на Бојовом брду. Министарство иностраних дела тражило је проверу (да ли је и та градња у складу са одредбама уговора о граници). Затим је из Ужица доспео нови извештај: турски војници поправљају и утврђују пут наспрам српске карауле — оне на Вучјој пољани, познате из окршаја у предратним и ратним данима. Турски војници, наглашавано је у извештају, пошто су потпуно поправили тај пут, прешли су граничну линију и почели сећи гору, на српској страни, за грађу — по наређењу свог официра. Гору су секли у забранима приватних лица. Показало се да су турски војници поправљали пут и нарушили границу ради извлачења посечене грађе.³³

Пет дана после ове вести са границе дошло је извешће о још једном инциденту. Турски граничари, негде преко реке Увца, гађали су из пушака Владимира Шолајића, царинског надзорника на граничном прелазу Кокин Брод. Нису га погодили. Царински службеник имао је срећу; један од хитаца пробио му је само шињел. И о овом случају извештено је Министарство иностраних дела.³⁴ Било је очигледно да су покушајем убиства загранични кријумчари тежили да уклоне Шолајића као главну препреку њиховом мутном пословању.

Двадесетак дана касније дошло је до нечега што је могло имати знатно теже последице. Начелство округа ужичког известило је депешом министра унутрашњих дела да је у реци Увцу, испред карауле на Кокину Броду, „нађен у води мртав један Турчин о н б а ш а“ (подофицирски чин у турској војсци у рангу каплара — прим. аут.). Окружна власт је одмах наредила истрагу о овом убиству и изразила сумњу да га је учинио Владимир Шолајић — онај цариник коме је пушчаним метком пробијен шињел. У очуваном извештају, накнадно достављеном, ништа се не говори о могућности освете овог човека. Турско посланство у Београду, по извештају гувернера из Таслице (Пљеваља), упутило је протесну ноту са захтевом да се кривци пронађу и казне. Уз ноту је ишао истражни извештај званичне турске комисије, коју је предводио ађутант-мајор из Нове Вароши. Погинули Турчин, по том комисијском налазу, звао се Ибиш и био је старешина Варшце (турски назив за Вранеша). У критични дан оби-

лазио је, у пратњи једног војника, границу. Произилазило је, по том писању, да су га позвали српски цариници и пандури да пређе границу, што је и учинио, и нашао се у селу Бораце (Бураћи), а свог војника оставио на оној страни. Сутрадан је онбашин леш нађен на турској страни „потока Офце“ (Увца). Турски мајор иследник, који се овде ускоро нашао са својом комисијом, спроводио је истрагу. Комисија је саслушавала, поред турских граничара, и хришћане отоманске поданике. Оно што су изјавили svelo се на следеће: Видели су када је онбаша Ибиш прешао, „али да су га изгубили из вида пошто су пошли заједно“ — при чему су мислили на људе са српске стране. Затим су га угледали четири сата касније како „без оружја бежи испред пандура“, који су га пристигли и вратили „у унутрашњост“. О даљој његовој судбини нису ништа изјавили. Турско посланство је захтевало примену најенергичнијих мера за тај случај и кажњавање криваца (како би се нешто слично избегло у будућности) и тражио извештај о исходу.

Начелство округа ужичког примило је „на брзи увиђај“ ову оптужбу и с њим налог из Београда. Окружна власт ипак је није схватила као хитну, нити се сама заузела око истраге. Захтев је упутило средском начелнику у Чајетини — да „учини одмах извиђај“ и поднесе свој извештај о правом стању ствари. Средски старешина је одуговлачио и извештај упутио у Ужице тек 19. октобра наглаивши да ни он није ишао на границу, већ послао „нарочитог чиновника“. А овај је написао „најтачнији“ извештај. Било је то сасвим другачије виђење. Писао је да Ибиша нису убили „наши људи“, нити је убијен на нашој страни, јер тих дана није овамо ни прелазео. Убијени каплар, тврдило се из Чајетине, није ни позиван да пређе границу, а није ни могао прећи, јер је баш тада постојала турска наредба о њеном затварању, па такав прекршај као војник није смео ни учинити. Овог човека, тврдило се даље, убили су турски људи — „муџерини“ у свађи око поделе новца добијеног шверцом дувана, па су га намерно бацили у реку Увац наспрам наше карауле — како би са себе скинули одговорност, а сумњу бацили на наше људе. Уз то је навођен један „убедљив доказ“: места Варшце, Бораца, Камина (како је гласио вероватно искривљени турски назив за Кокин Брод) и поток Офце, не постоје читавом дужином од 40 километара на граници златиборског среза. Такав одговор је преко Министарства иностраних дела достављен Турском посланству с напоменом да о убиству онбаше Ибиша знају његови другови с карауле, али не смеју да говоре.³⁵ Изгледа да се с тим завршила ова преписка пошто јој

нише нема трага у полицијском протоколу за ово време. Пада у очи да се у истрази коју је водио „нарочити чиновник“ из Чајетине не помиње име Владимира Шолајића.

С јесени, када се сводио преглед о свим прекршајима на граници, окружна власт у Ужицу закључила је да подстрекачи нереда и главни прекршитељи на државној међи турски стражари и да баш од њих сва зла и долазе. Окружно начелство је с таквим мишљењем упутило представку министру унутрашњих дела с којом је молило за дејствовање „да се измене турски погранични стражари наспрам наше границе, те да би крађе које су чињене престале“. Уз представку су ишли, данас изгубљени, спискови извршених крађа и отимачина стоке. Министарство је, ради даљих корака, тражило накнадно објашњење: да ли је што „званичним путем предузимато за повраћај стоке“ о којој је реч. Некако тог времена у Београд је стигла жалба о једном инциденту на граници рудничког округа. Јављено је да су источно од Овраћенице српски граничари пуцали на турског војника Мехмеда бин Хусеина. Начелство округа рудничког, по тој турској тужби, добило је налог да тај случај извиди и поднесе извештај.³⁶

Један сачувани докуменат — месечни извештај Начелства округа ужичког за октобар 1893. године — даје представу о „казним делима“ која су само у том месецу извршили на граници отомански поданици. Уочи првог дана тог месеца „непознати лопови“ украли су два коња Радисаву Пајевићу из Радаљева. Дознало се да су коњи одведени преко границе и налазе се код неких Фератовића у Брњици. Убрзо је украден коњ Милосаву Маричићу из Братљева. Уследила је истоветна крађа у Рашчицама. Трагови су водили преко границе. Та крађа је извршена Димитрију Марковићу. „Троје кљусади“ украдено је и одведено из Доброг Дола. Сумња је пала на неког Лазара Бабовића из беранске нахије, чији је пасош пронађен на месту где је крађа извршена. Миладин Оташевић из Вучака пријавио је власти крађу вола, која је извршена у ноћи између 21. и 22. октобра. И он је посведочио да је његов брав отеран преко границе. О тим крађама извештена је турска власт с молбом да се стока пронађе, врати, а крадљивци казне. Турска власт није, као и обично, показивала неку изузетну ревност по тим молбама. Српски погранични стражари, као заузврат, украли су три коња Милутину Звердановићу, тежаку из неког села за границом. У извештају се о том не говори ништа детаљније, осим да су коњи доведени у село Брусник и да је крађа пријављена.³⁷

Среска канцеларија у Чајетини поверљивим писмом обавестила је окружног начелника о посебном интересовању турске власти за стање обезбеђења на српској страни дуж границе. Поверљиви људи иза границе обавестили су како су турски чиновници позивали поједине Србе оностранце чије су куће у близини границе и испитивали „како се зове која од наших караула, на ком је месту, у ком селу, срезу и округу“. Турска власт је, на тај начин, извршила попис за читаву граничну линију, пребројала људство и проучила прелазе на Кокину Броду и Јавору. Узела је и податке за царинике „који врше дужност на тим местима“. Срески начелник Сретен Раковић, извештавајући о том попису „није знао да објасни шта се с тим хоће и у какву сврху. Окружно начетство, ни само не знајући турске намере о тој акцији, обавестило је министра унутрашњих дела „ради знања“.³⁸ По свему судећи, турско интересовање за стање на граници морало је потећи отуда што се дознало о намераваној реорганизацији српске пограничарске службе. (О тој реорганизацији ће овде бити још речи).

За време турског распитивања о граничарској српској служби дошло је до још једног насртаја — у селу Васиљевићима. Пљачкаши су се провукли преко границе, насрнули на кућу Љубоја Азањца, покушали да захвате и отерају његова говеда. То им није успело; узбуњеним мештанима вероватно и гранична стража, прискочили су са оружјем, па су нападачи умакли на ону страну без плена, али су сачували главе.³⁹

Српска влада, стално упозоравана са границе на прекршаје, насиља, убиства, пљачке и на кријумчарење, не само са овог подручја, него и шире, а нарочито из топличког округа, припремила је реорганизацију граничарске службе, која је добила законски облик са Уредбом о пограничној стражи. Та служба је изузета из надлежности полицијске власти и подвргнута Министарству војном. Задаци пограничне службе су овом уредбом и јасније одређени: „1. да државне границе чува од упадаја с поља, и да се стара за мир и безбедност пограничног становништва; 2. да кријумчарење на граници спречава, и да царинским органима помаже у вршењу царинске службе и 3. да помаже пограничне санитетске органе у вршењу службе противу епидемија и зараза људи и стоке“. Прелазећи под надлежност Министарства војног, погранична стража добила је одговарајуће војно уређење. Била је у свему потчињена војним прописима, милитаризована по угледу на аустро-угарску пограничну службу и подвргнута дисциплинским регулама. Нестало је старог звања

буљубаша. Министарство војно се старало о њеном снабдевању ору-
жјем, муницијом и осталом опремом и прописало посебну униформу
за стражаре и за царинике. Тако је имала да врши уствари троструку
службу: безбедну, царинску и санитетску. Новом уредбом је погра-
нична служба подчињена непосредном надзору командама војних ок-
руга — пре својих старешина. Уредбу су потписали краљ Александар
и министар војни Сава Грујић 30. децембра 1893. с важношћу од 1.
јануара наредне године.⁴⁰ Тиме је, након вишеструких захтева, вој-
ска преузела обезбеђење државне границе.

*
* *
*

Одлука српске владе о сређивању пограничне службе као да
је потстакла турску власт на попустљивији однос према својим по-
граничним поданицима. То се убрзо осетило на јаворском пазаришту,
а сигурно и код Рашке. Турска власт је повукла ранију наредбу, по
којој нико није смео ићи ради пазара на границу без пасоша и ту
забрану образлагала честим распрама и сукобима при таквим сусре-
тима, при чему, наглашавано је, српска власт „није била вољна“ да
пружи заштиту отоманским поданицима у таквим случајевима. „Пра-
ви узрок“ сматрало се, „ове наредбе био је материјални интерес Тур-
ске“. Она је хтела да на свом земљишту отвори пазаре и одреди пија-
чне дане, да принуди српске држављане да тамо прелазе и трговину
воде. То је било мишљење Министарства финансије, које је сматрало
да би то било од штете, не само по наше интересе, него и опасност
по српске житеље кад би одлазили тамо где не уживају заштиту
своје државе.

Око овог водила се преписка неколико година. Дипломатска
активност Министарства иностраних дела није дуго доводила до
успеха. Тек крајем јануара 1894. године Министарство иностраних
дела јавило је о Портином пристању да се спор реши. Српско по-
сланство у Цариграду успело је да издејствује од Порте наредбу по
којој се „погранични становници Турске, који иду на пазаре Јавора
и Рашке, ослобађају свих пасошких формалности“.⁴¹ Турска је тако
одустала од намере да отвори своја трговишта, а њени погранични
жители у овом крају нису морали да узимају скупе пасоше, па је
оживео промет на Јавору и код Рашке.

Ни такво решење није отклањало насиље на граници. У јануару
се догодио тежак злочин у овом крају, о коме је Начелство округа

ужичког одмах известило министра унутрашњих дела. Тада су настрадали Црногорци Петар Илинчић и Милосав Лешјанин који су путовали из Србије у завичај. Били су „поубијани од непознатих зликоваца“. Извештај је, по очуваној забелешци, био врло штур; место и мотиви злочина нису познати, једино се зна да се одиграо у моравичком срезу пошто је тамошња власт добила налог за истрагу, да утврди „узрок тог злочина“, за који се може претпоставити да је учињен ради пљачке — какве су се тада у овом крају чешће догађале.⁴² Даља преписка о тим убиствима, ако је и било, није позната, па се не зна да ли та два Црногорца лишена живота на српској или (непосредно иза границе) на турској територији.

Почетком јуна ове, 1894. године Начелство округа ужичког јавило је Министарству унутрашњих дела о насртају с турске стране на пограничне стражаре. То се догодило између карауле на Белом камену и оне код Ступске чесме. Ту су, како је јављено, „три Турчина“ напали на нашег стражара, а овај се снашао и одговорио ватром из пушке, па једног на месту убио а друга двојица су побегли. Извештај из Ужица није био потпун, па је тражена његова допуна. Из даље преписке види се да се убијени звао Јашир Бешковић из села Читање и да је погинуо на српској страни пошто је прешао државну границу. Реакције са турске стране није било. Једино је она дипломатским путем извештена о том случају и замољена да забрани својим поданицима такав прелазак границе — да „главом не плаћају“.⁴³

Ова опомена, као многе претходне њој сличне, остала је узалудна, што ће показати будући насртај. Турска власт није реаговала на упозорење. Она се бавила другим тада актуелним пословима. Отоманско посланство у Београду упутило је Министарству иностраних дела захтев да српске пограничне власти „чим им буде достављено да је који сељак покрао свога газду“ и прешао границу да му одмах одузму све што код њега нађу и доставе турској власти. Министарство унутрашњих дела, коме је такав захтев доспео на извршење, знало је из дубоког деценијама стицаног искуства да бегунци иза границе долазе, у највећем броју случајева, због глоба и насиља, при чему покушавају да спасу нешто и од своје сиротиње, најчешће стоке, а не због почињених кривица. Стога је у свом распису окружним начелницима наредило да се бегунци, који пређу на нашу страну, упуте да доказима потврде своју сопственост на све што пренесу и „ако би што имали давати државној каси“ до исплате — што је значило царинске таксе.⁴⁴ У Министарству се, такође из искуства,

знало да су оптужбе за бегунцима, које су стизале иза границе, у највише случајева лажне, па у распису, није било ни помена о безусловном враћању пребегличких материјалних добара.

Кроз месец и нешто више дана показала се турска реакција, али не због погибије Ј. Башковића, него због рањавања пограничног стражара Емера Амеровића: Отоманско посланство предало је ноту министру иностраних дела са жалбом против српских стражара због оружаног напада на низамске војнике када је рањен поменути Емер. Сукоб је, како се наводило у ноти, био на некој чесми, где су војници дошли да „заите воде“, па је, при пушкарању, Емер рањен у ногу. Из ноте се није могло видети где се тај сукоб одиграо.⁴⁵ Није искључено — на Василијиној чесми, код јаворског прелаза, која је на српској страни само десетак метара удаљена од граничне линије. Та гласовита чесма бивала је и раније попреште оружаних обрачуна између пограничних стражара.

На Златибору, у ноћи уочи 21. јула 1894. убијен је отомански поданик Стеван Томић, нововарошки богати трговац, који је овде прешао и држао на суватском тову око стотину волова на Кривој брези. Држао је пет чобана, који су те ноћи били код стоке, а он сам у колиби, где је и убијен на спавању. Окружни начелник је одмах наредио истрагу и потрагу за убицама. Потрага је остала без резултата, а при увиђају се показало да је Томић дошао на Златибор пре месец дана. При увиђају, где је и лекар узео учешће, показало се да је Томић убијен из већ тада застареле пушке „циндерке“. Показало се, даље, да ништа од ствари и новца није однето. Предузета је истрага ради проналаска зликовца или зликоваца, која је у догледном времену остала без резултата.⁴⁶ Закључак, који се наметао, био је да то злодело нису извршили хајдуци, него да је учињено из неке освете. Пошто се то збило у близини границе, смрт овог човека се могла приписати и некоме иза државне међе. Упадљиво је да тада није било интервенције турске власти због погибије њеног поданика.

Интервенције ће убрзо стићи, али због другог инцидента на граници. Крајем августа, на граници моравичког среза одиграо се један напад са убиством. У Васиљевићима, 23. августа, „у пола ноћи напали су Турци на кућу неког Азањца чије се име не наводи у извештају. Наводи се само да су, иза пушкарања, нападачи, „уз помоћ“, не каже се чију, одбијени „и један од Турака убијен“. Министар унутрашњих дела, по тој висти, наложио је Окружном начелству у Ужицу да отвори истрагу о том случају, а министар иностраних дела замољен за дејствовање да се нападачи пронађу и казне. Међутим,

на томе се није завршило. Ускоро је у Министарство иностраних дела стигла нота из Отоманског посланства која се односила на тај случај. Ту је дата другачија верзија. Написано је да су 24. августа (то је исто време, пошто је у депеши из Ужица јављено да се напад догодио 23. августа „у пола ноћи“), „између караула Јавора и Глобца“, нападнути Турци. Са српске стране су пукле три пушке, од којих је једна смртно погодила ондашњег онбашу. Посланство је интервенисало да се то убиство на граници извиди, кривци пронађу и казне. То је дошло у надлежност Начелству у Ужицу са препоруком: „Ако се кривци не пронађу да се поступи по закону“. Ни једна ни друга верзија тог догађаја није добила званичну потврду у преписци.⁴⁷

У јесен те године, почетком октобра, учињен је с турске стране један предлог добре воље и у интересу добрих односа на граници. Приштински мутесариф, по договору с тамошњим српским конзулатом, писао је Министарству иностраних дела да је потребно уредити неке ствари на граници — како би се стало на пут сталној крађи стоке. Требало је, по том предлогу, да српски погранични стражари, чим приметите нестанак стоке, било да је она случајно при паши залутала на другу страну, било да је покрадена, да одмах, док су трагови још свежи, известе најближу турску караулу. Уједно и да јаве имена лопова „ако су позната“, опис покрадене или нестале стоке и остало потребно за ислеђење ради повраћаја. Министарство унутрашњих дела, примивши то обавештење, известило је сва погранична начелства с налогом за хитне мере у остварењу мутесарифовог предлога.⁴⁸ Ово је један од ретких случајева турске добре воље за спречавање криминала на граници. Ипак, бар када се ради о моравичком срезу, неки посебни резултати нису забележени.

Пред крај новембра, у време када су по златиборским планинама сељаци обично припремали луч и катран, догодило се нешто што је изазвало узрујаност по Доброселици и код среске власти. Доброселички житељи Дамњан и Драгић Ковачевић, Мића Пучијашевић и Илија Кнежевић, људи који су се бавили израдом катрана и луча, у оскудици боровог дрвета за те производе, прешли су границу на реци Увцу и обрели се на турској страни у неком шумовитом крају. Како су тамо доспели, није познато. У извештају Начелства округа ужичког од 25. новембра те године пише да су их Турци „преваром намамили“, што може бити само верзија српске власти. Кад су се Доброселичани тамо нашли, објашњавало је Окружно начелство, Турци су их похватили и отерали у Прибој, где су их затворили. Министарство иностраних дела, кога је полицијска

власт обавестила о том случају, интервенисало је преко Отоманског посланства са захтевом да се ти људи пуне својим кућама. За то време изгледа да су ти људи држани у прибојском затвору. Скопљански валија је на захтев одговорио и, дајући другачију верзију, ону турске власти, писао је да четворица Доброселичана нико није преварио, ни намамио преко границе, „ради сече луча“, него су сами прешли „на своју руку“ па су их турски војници похватили, и, додавао је валија, враћени су у Србију. Такав одговор је упућен окружној власти у Ужицу с налогом да извиди да ли су се заиста ови људи вратили, и ако јесу, „је ли што спрам њих предузимано“.⁴⁹ Судаћи по преписци, врло је вероватно да су погранични преступници похватани и позатварани, јер, иначе, не би било потребно ни да се о њима пише из Ужица, ни да се интервенише код турске власти. Почетак наредне године ће показати тачност ове претпоставке.

*
* * *

Командир пограничне страже у Ивањици писао је о једном свом успеху на сузбијању кријумчарења, стално присутног на његовом подручју. Догодило се почетком јануара 1895. године да су погранични стражари засрели негде на рејону карауле Виглишта кријумчаре дувана, који су дошли из Штиткова. Носили су две вреће „турског дувана“, а и у посебним паковањима — укупно 13 и по килограма. Дуван је био намењен растурању по српским пограничним селима. Распродаја тог еснапа се косила с постојећим прописима о државном монополу, па је у извештају изричито наглашен граничарски успех, који и није био велики када се узму у обзир зимско време и тешко проходне планинске стазе. Били су то Костадин Шуљагић, пограничарски каплар, и редови Алекса Курђуба и Милосав Мирковић. Кријумчари су, са заплењеним дуваном, уз одговарајући извештај, спроведени дуванском надзорнику у Ужице на даљи поступак.⁵⁰ То је био само један од случајева у борби против кријумчарења на овом крају земље, као и допринос пограничних стражара царинској служби.

Нешто касније, после спровођења кријумчара у Ужице, из Окружног начелства је упућен извештај о оној групи граничних преступника о којима је вођена преписка још од краја новембра прошле године. У сачуваној забелешци се не види шта се уствари с њима догодило, па чак ни да ли су враћени преко границе — како је било

јављено Министарству иностраних дела. Накнадно се дознаје да су прешли границу у близини Нове Вароши, „али да су их турски војници најурили“. Први датум, када се о њима нешто знало, био је 29. јануар 1895. године: тада су били већ код својих кућа. Чак се поуздано не може разабрати да ли су они стварно били у прибојском затвору или су се, отерани од турских војника, у међувремену крили испред српске власти плашећи се одговорности због самовољног и законом недопуштеног преласка границе.⁵¹

Преписка је обновљена и о оном просецању пута преко српског земљишта, што су учинили турски аскери на моравичкој граници ради извлачења дрвене грађе. Министарство унутрашњих дела, пошто дуго није добило извештај од ужичког окружног начелства о том прекршају који су извршили турски војници, поново је у фебруару ове године затражило потпуније обавештење; наредило је да му се у најкраћем року поднесе извештај шта су то Турци радили на граници и шта су градили. Окружно начелство, везано за кратак рок, поднело је некакав свој извештај, али након три месеца, а његов садржај данас није познат.⁵²

Из Ужица је у априлу стигао у Министарство унутрашњих дела још један извештај, који се односио на људе бегунце преко границе у Турску. То је био одговор на питање из Министарства унутрашњих дела, које је дознало преко своје конзуларне службе у Скопљу да се тамо налази неколико бегунаца, што је значило да су умакли без пасоша, на незаконит начин, услед неке кривице и страха од одговорности. Међу њима се нашао неки Петар Томић из Ушћа код Рашке, за кога се знало да је „војник у бегству“. Тамо су се налазили и људи из ужичког округа, па је тражен извештај о мотиву њиховог бекства. Окружна власт је нашла да су то Петар Илић из Равни у срезу ужичком (са женом и синовцем Младеном, који је умакао пред одговорношћу у вези с хајдучијом), а за Младена Илића је написано да је из истог разлога био ухапшен и да је побегао из затвора и допокао се границе.⁵³ Те године су Равни са околним селима постали упориште хајдучких дружина, против којих је власт водила упорну борбу. Тада су евидентирана и друга бежања преко границе да би се избегла одговорност пред законом. А било је, као што је у уводу назначено, и политичких емиграната са овог подручја.

Војно преуређење пограничне службе није било довољно да доведе до мира и поретка — како се желело са недавно донетом уредбом. Обим кријумчарења је повећаван, крађе и насиљи нису

искорењени. Да би се безбедност појачала и усталила, српска влада је образовала посебни Комитет за пограничне страже. Он је пратио стање на граници, нарочито према Турској, па је и сам констатовао још с почетка године да има све више крађа и кријумчарења. Стога се обратио Министарству војном са молбом „да се томе стане на пут“. Из Београда, по овој представи, отишао је распис пограничним окружним начелствима (ужичком, рудничком, топличком и врањском) са захтевом да и она предузму најенергичније мере како би се та зла спречила. Министарство финансија упознато је с тим расписом.⁵⁴

Било је бекства и у обратном правцу; управо, никако није пре-стајало пребегавање из турских предела у Србију, нарочито интензивно још од Карађорђева времена, не рачунајући раније сеобе. Такви случајеви су забележени и ове, 1895. године. Један од њих од-носио се на неког Вучка Мишића и његову жену Ристосију. Према достављеној тужби турске власти којом се тражила њихова екстра-диција, они су пребегли границу услед одговорности за једно уби-ство. Тужба је доспела Министарству иностраних дела, па је оно тражило, преко полиције, да се Мишићи пронађу у ужичком округу, притворе, саслушају и та саслушања доставе у Београд ради увида и даљег поступка.⁵⁵

На граници су се каткад догађали и непредвидиви случајеви. Тако је Начелство округа ужичког јавило Министарству унутрашњих дела да се на караули код Чистог дола убио погранични каплар Митар Дамјановић. Полицијска власт није могла да објасни узрок тог самоубиства. Истрага није вођена, само је у Београд достављен извештај „ради знања“.⁵⁶

Министарство војно, пратећи спровођење нове Уредбе о по-граничној стражи, иначе одговорно пред владом за безбедност на граници, затражило је овог лета да се забрани сакупљање народа на месту званом Грмичак. Ту, на самој граници, било је одвајкада сабо-риште, где се о Илиндану окупљао народ са обе стране државне међе. Можда је то било једно од прадавних светилишта и са извес-ним примесама паганских обичаја, против којих је устајала и црква. Министарство војно, ипак, није из таквих разлога тражило укидање тог народног сабора. Окружно начелство у Чачку, на чијем се под-ручју налазио Грмичак, изаслало је своја два чиновника на Илин-дански сабор на том месту — како би увидели оправданост захтева војне власти и да процене да ли је такво окупљање штетно за др-жавне интересе. По оном што су они запазили, Начелство је нашло да треба забранити окупљање народа на том сабору, „јер је то ја-

тачки, шверцерски и женскарешки састанак". Према таквој оцени, добијеној из Чачка, морала је уследити забрана окупљања народа на Грмичку, тим пре што је умољена и загранична турска власт да спречи својим поданицима излазак на тај сабор.⁵⁷

Друга половина године 1895. била је поштеђена прекршаја, насиља, пљачки и убистава на граничној линији овог краја — судећи по отсуству вести о таквим појавама у полицијским протоколима Министарства унутрашњих дела, где су се стицали такви извештаји са свих делова државне границе. Таквом смиривању допринели су реорганизована погранична стража подвргута војној дисциплини и владина препорука њеним припадницима за бољи однос према оностраним службеним лицима и житељима. У томе је имала удела и извесна предусретљивост турске власти, о чему сведочи и овде наведено писмо приштинског мутесарифа.

Све то није довело до коначног смиривања на старовлашкој граници: она ће и у наредним годинама бити узнемиравана.

Примљено 25. VI 1989.

НАПОМЕНЕ И ОБЈАШЊЕЊА

1. О Старом су Влаху писали или се на њега освртали у својим радовима: В. Ст. Караџић, Ст. Обрадовић, М. Б. Милићевић, Вл. Карић, Ј. Цвијић, Р. Ускоковић, М. Ристић, С. Новаковић, и други.

2. Реља Новаковић „Где се налазила Србија од VII до XII века“, Београд, 1981. Ту се наводи неколико извора, који указују да се Стари Влах налазио на подручју негдашње преднемањичке Рашке. („Родом от Рације, иже њиње глаголат се Стари Влах“ — стр. 315). Овде су дати подаци и из турских тефтера XVIII века, где се види да су у Стари Влах долазиле административне јединице Јелеч, Рас, Остатија, Сјеница, Врач, Старовлашки кадилук и Бања код Прибоја. (По истраживању Радмиле Тричковић). Ј. Цвијић, подвлачи посебност овог подручја у вези са становништвом и сеобама: „Стари Влах се одваја као засебна врло карактеристична група“ („Балканско полуострво“, 1987, стр. 168).

3. АС-МУД-П-Дел. протокол 1895, № 12602 и 1902.

4. Тај прелазак границе које је учинила потера није изузетно изазвао реакцију с турске стране пошто је Јевђовић и тамо додијао.

5. АС-МУД-П-Дел. протокол 1891, № 928. Из касније преписке се види да су на граници недавно убијена два српска граничара: Јован Масловарић, бубљубаша, и Тадија Јекић, стражар, а рањен Никола Ресимић, стражар. Злочини су извршили људи с турске стране. Турска власт је уверавала да ће похватати и казнити убице, о чему није нађена потврда. (Исто, № 5550, 6694 и 7992).

6. Исто; № 2388 и 3342. Одговарајући документи нису пронађени. У протоколској забелешци стоји да су нападачи „Турски сељани“ термин уобичајен тада за Муслимане.

7. Исто; № 1605, 1991 и 4026.

8. Исто; № 2104, 4505, 5200 и 5953. Окружно начелство је тада добило налог „да прибави и пошаље нужне податке“ по којима би се видело „да су (они) наши поданици“. У наредној години то се и доказало, али турска власт није их хтела предати.

9. АС-МУД-П-XVI-223/1891, извештај царинара јаворског бр. 30 од 31. јануара 1891. министру унутрашњих дела. Ту се, поред осталог, јавља да је стање здравља са обе стране границе „повољно“.

10. АС-МУД-П-IV-/1891. Представка Начелства округа ужичког № 11712 од 21. августа 1891. министру унутрашњих дела и пратећа преписка. Међу те злонамернике поименице су убрајани: Осман-бег из Кратова, Асан-бег из Нове Вароши, Јован Бошњак из Вранеша, Радисав Крајо и Никола Марковић „из пограничних села“ — није наведено којих. Због наговештеног напада, на граници дуж реке Увца одржавана је посебна приправност. Било је неке реакције са српске стране на такво обавештење и по уверавању министра иностраних дела појединци из овог „удружења“ су затворени (вероватно у Новој Вароши).

11. АС-МУД-П-Дел. протокол 1891, № 4647. Био је то инцидент без тежих последица. Турска власт у новопазарском санџаку била је у то време закупљена тежом невољом, оном гласином што је колала, да ће Аустро-Угарска насрнути и окупирати то подручје. „Турци у то верују због чега су јако уз немирени“. (АС-МУД-П-Пов, 1891, несигнирано). Али, то излази из оквира наше теме.

12. Исто; № 5774, 6699 и 7525. У току ове преписке Начелство округа ужичког дозвољено је да су турски погранични стражари, поред ових убиства, још неколико пута насртали на границу и наше чуваре и то из бусија (№ 6379).

13. Исто; № 7741 од 13. маја 1891.

14. Исто; № 9430 од 16. маја 1891.

15. Исто; № 9371, 9923, и 11209.

16. Исто; № 14155 од 8. септембра 1891.

17. Исто; № 11572 од 17. септембра 1891. Судећи по неким претходним дописима из Ужица, Окружно начелство је увидело да тадашње пограничне страже више нису способне да одрже безбедност и одговоре свом задатку и

да се у њих више нема поверења. Тражило је да се за чување границе „одреди војска или жандармерија“. (Исто; № 17586 од 15. нов. 1891). Ово тим више што је Министарство финансије отворило гранични прелаз на Кокином Броду „као филијала Царинарнице јаворске (Акт Министарства финансије ЦБр. 7925 од 16. новембра 1891. министру унутрашњих дела).

18. Исто; № 16068; депеша из Ужица, № 6572 од 10. октобра 1891.

19. Исто; № 18044. (АС-МУД-П-XXVI-175/1891).

20. Исто; № 17127, 18437 и 19254. Подаци о тим градњама се срећу већ половином ове године — али само као наговештаји у протоколским белешкама.

21. Исто; № № 17897 и 17950. У преписци с турском власти око сличних случајева у децембру ове године појављује се једна новина. Новопазарски мутесариф је наредио караулама и другим подручним органима да у саобраћају са српским властима употребљавају српски језик (№ 19307 од 19. децембра 1891).

22. Исто; № № 3354, 4296, 10960 и 13625. Лакшим су сматране и кривице извршене кријумчарењем, а нарочито преношењем петролеја и дувана, с једне, а ракије, жита и соли, с друге стране. Забележено је хватање у овом времену Сретена Василијића Памуклића из Трудова при шверцу дувана „турског сечења“ (АС-НОУ-1892. — пресуда Окружног начелства бр. 2325 Кбр. 13. од 11. априла 1892).

23. АС-МУД-П-Пов. од 19. марта 1892, несигнирано. Концепт расписа министра унутрашњих дела пограничним начелствима у Чачку, Ужицу, Прокупљу и Врању.

24. АС-МУД-П-И-92/1892, акт Начелства округа ужичког К№ 2723 од 13. маја 1892. министру унутрашњих дела и пратећа преписка. АС-МУД-П-Дел. протокол 1892. № № 8990, 10101, 11682, 13712, 15684 и 16372. Још нешто је занимљиво у тој преписци; градња је ишла на рачун буџета и није падала на терет народу преко приреза и кулука. Окружна власт у Ужицу сада је спроводила истрагу по турској жалби да „Срби из околних села до границе пуцају из пушака на царску војску, која чува карауле на Сјеничкој граници“. Уз то је ишло и обавештење „да се фамилија убијеног разбојника од стране царске војске спрема ... на освету“ (АС-МУД-П-дел. протокол 1892. № № 7237 и 9125). Из тако штуро очуваног саопштења не види се за чију је смрт припремана освета; сигурно за неког од убијених Срба.

25. АС-МУД-П-V-136/1892, акт Начелства округа ужичког № 4535 од 22. септембра 1892. министру унутрашњих дела и пратећа преписка. Жалба коју је Министарство унутрашњих дела упутило турској власти делимиче је уважена. Сали-чауш и друг му Асим су ухапшени и предати суду у Новом Пазару, али су „из недостатка доказа“ пуштени на слободу.

26. АС-МУД-П-Пов, 1892, у несигнирано, президијално писмо из Јаворске царинарнице од 19. новембра 1892. министру унутрашњих дела.

27. АС-МУД-П-Дел. протокол 1893, № 262.

28. АС-МУД-С-2787/1893, месечни извештаји Јаворске царинарнице за 1893. годину. Ту се полвљачило редовно добро стање здравља обе стране границе. Они, ипак, не пружају потпуну слику о стању на граници. Извештај из априла подвлачи да начелник среза златиборског „не води ни најмање бриге о граници и њеној стражи“, па је, стога, граница скоро широм отворена.

29. АС-МУД-П-Дел. протокол 1893, № 6009. АС-МУД-П-XV-42/1893, депеша Начелства округа ужичког № 1469 министру унутрашњих дела и пратећа преписка. Обе интервенције су се завршиле на тада уобичајени начин. Турска власт, по наредби из Приштине, ставила је обојицу убица у затвор; како се то уобичајило, али се наводно није могло утврдити њихово учешће у убиству Ресимића, па су ослобођени одговорности.

30. АС-МУД-П-Пов. 1893. несигурно; акт Министарства иностраних дела, Пов. бр. 520 од 9. јула 1893. министру унутрашњих дела. Даља преписка о тој караули није пронађена.

31. АС-МУД-П-Дел. протокол 1893, № 9211. АС-МУД-П-Пов. 1893. несигнирано
Овде се можда радило о намеравању освети за убиство у Ерчегама, а можда
и за пеком од ранијих.
32. АС-МУД-П-Пов. 1893, несигнирано; турско указивање на Нову Варош
као објект напада је претерано.
33. АС-МУД-П-XXI-188/1893, депеша Начелства округа ужичког № 3275
од 2. септембра 1893. министру унутрашњих дела. Изгледа да су турски војници
уређивали и просећали пут ради извлачења покрадене грабе. Министарство
унутрашњих дела је депешом затражило допуну извештаја, посебно за учи-
њену штету.
34. АС-МУД-П-Дел. протокол, № 893, № 15813 од 5. септембра 1893.
35. АС-МУД-П-ХІХ-178/1893, акт Министарства иностраних дела № 10389
од 7. октобра 1893. министру унутрашњих дела и пратећа преписка.
36. АС-МУД-П-Дел. протокол 1893, № № 19149 и 19895.
37. АС-МУД-П-І-1/1894. Начелство округа ужичког № 4489 од 8. новембра
1894. министру унутрашњих дела. Ови случајеви су подсећали на неке године
када су нартаји преко границе доводили до толике несигурности, личне и
имовинске, да су читава села у моравичком срезу молила власт за дозволу
да се могу иселити негде у унутрашњост.
38. АС-МУД-П-Пов. 1893, несигнирано, поверљиво писмо начелника среза
златиборског од 18. децембра 1893. начелству округа ужичког, примљено у
Министарству 14. децембра.
39. АС-МУД-П-Дел. протокол 1893. № 17676, извештај истражног судије
среза моравичког министру унутрашњих дела из децембра 1893.
40. „Зборник закона и уредаба“, књ. 49, Београд, 1895, стр. 552—559.
41. АС-МУД-П-ХІІІ-165/1894, акт Министарства иностраних дела № 643
од 22. јануара 1894. министру унутрашњих дела и претходна преписка. Наред-
них месеци повећао се гранични промет, а упоредо с њим, како је измицала
зимска хладноћа, и број бегунаца у Србију. У марту је прешло на Јавору, уз
пасоше, укупно 95 лица. Убрзо је с те стране прешло више фамилија у руд-
нички округ, од којих и неке са стоком (АС-МУД-П-Дел. протокол 1895, № №
2882, 5507 и 6056). Ти бегуници су „прескакали“ границу негде источно од кара-
уле Одвраћенице, а доспевали су у чачански округ — тада званично називан
рудничким.
42. АС-МУД-Дел. протокол 1894, № 1117.
43. Исто; № № 10269, 10805 и 13114.
44. АС-МУД-П-ХІІІ 112/1894, акт Министарства иностраних дела № 7149
од 30. јуна 1894. министру унутрашњих дела и пратећа преписка.
45. АС-МУД-П-Дел. протокол 1894, № 10690.
46. АС-МУД-П-ХХХ-67/1894, депеша Начелства округа ужичког № 3131
од 21. јула 1894. министру унутрашњих дела и пратећа преписка. Једна де-
пеша о овом убиству упућена је однекуд из Ивањице.
47. АС-МУД-П-Дел. протокол 1894, № № 13856 и 13857. Глобац се звала
једна од турских караула наспрам моравичког среза.
48. АС-МУД-П-ХІІІ-122/1894, акт Министарства иностраних дела № 10811
од 13. октобра 1894. министру унутрашњих дела и пратећа преписка.
49. АС-МУД-П-Дел. протокол 1894, № № 17588 и 19430.
50. АС-НОУ-1895. неср. гр. акт командира пограничне страже на Јавору
бр. 8 од 13. јануара 1895. начелнику среза моравичког и пратећа преписка.
51. АС-МУД-П-Дел. протокол 1895, № № 890, 1229 и 2147.
52. Исто; № 2821 од 12. фебруара и № 11039 од 10. јуна 1895.
53. Исто; № 7179.
54. Исто; № 6970 и 7814.
55. Исто; № № 7533 и 9069. Мишићи су, изгледа, извршили тежак зло-
чин негде код Нове Вароши. Екстрадиција злочинаца се овде вршила још

половинном прошлог века на бази реципроцитета, али прилично ретко. Власти с обе стране границе више су заклањале такве људе — у своју корист, него их издавали, што су нарочито Турци чинили с хајдучима.

56. Исто; № 9009.

57. Исто; № № 12609 и 19102.

INCIDENTS DE FRONTIÈRE DANS LE STARI VLAH (1891—1895)

En se fondant sur les documents d'archives, pour la plupart ceux de la police, l'auteur a essayé de présenter dans ce texte les incidents de frontière qui s'étaient produits au cours d'une période de cinq ans, (1891—1895) dans la région limitrophe du Stari Vlah. Ici, aux confins de la Serbie et de l'Empire ottoman les violations de frontière étaient très fréquentes. La frontière était illégalement franchie par des personnes aux desseins suspects (enlèvement de bestiaux, pillages, assassinats, vengeances etc.). Ces délits, commis non seulement par la population des deux côtés, mais aussi par les gardes de frontières, ne se différenciaient pas du point de vue de la confession, étant donné que parmi les auteurs des crimes commis sur le territoire de la Serbie il y avait aussi des sujets chrétiens de l'Empire ottoman. On dirait que les autorités des deux côtés cherchaient plutôt à soustraire leurs sujets à la responsabilité et aux châtements pour les méfaits commis qu'à les livrer à la justice, quelle que fût leur culpabilité.

Dans la seconde moitié de 1895 il se produisit une pacification temporaire dans cette région limitrophe. Il n'y eut pas de violations de frontière, mais des actions communes en vue de la découverte des auteurs des délits commis dans la période précédente faisaient quand même défaut. Dans la période suivante les violations de frontière reprendront.

Novak Živković